
**СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ
КАТЕГОРІЇ СЛОВА, ВИСЛОВЛЮВАННЯ Й ТЕКСТУ**

УДК 81'44:81'37(811.111+8111.161.2)

© О. О. Залужна
(Вінниця)

**СЕМАНТИКА ОБ'ЄКТА КАУЗАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ В ПЕРМИСИВНИХ
ТА ПРОХІБІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА
УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЕСЛІВ *TO LET / TO PROHIBIT*
ТА *ДОЗВОЛЯТИ / ЗАБОРОНЯТИ*)**

Стаття присвячена зіставному дослідженню семантики об'єкта каузативної ситуації в пермисивних та прохібітивних конструкціях. Дослідження базується на прикладах уживання дієслів англійської (*to let / to prohibit*) та української (*дозволяти / забороняти*) мов, які у мовленні функціонують як каузативні дієслова-зв'язки, формуючи каузативну ситуацію. Емпіричний корпус дослідження складають 200 каузативних конструкцій в англійській мові та 200 – в українській, отримані з корпусів аналізованих мов. У статті з-поміж іншого визначається статус пермисивних та прохібітивних конструкцій у системі теорії каузативності та їх співвідношення з імперативом; також встановлено, що аналізовані конструкції формують привативну опозицію, яка базується на семі заперечення. Визначено, що усі об'єкти пермисивних та прохібітивних конструкцій входять до концептосфери каузатора та можуть бути представлені особою-мовцем, іншими особами / або групою осіб, неживими об'єктами (конкретними та абстрактними), тваринами, рослинами.

Ключові слова: семантика, синтаксис, каузативна конструкція, пермисивна / прохібітивна конструкція.

**О.А. ЗАЛУЖНАЯ. СЕМАНТИКА ОБЪЕКТА КАУЗАТИВНОЙ СИТУАЦИИ В
ПЕРМИСИВНЫХ И ПРОХИБИТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ В АНГЛИЙСКОМ И
УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛОВ *TO LET / TO PROHIBIT*
И *ДОЗВОЛЯТИ / ЗАБОРОНЯТИ*)**

Статья посвящена сопоставительному исследованию семантики объекта каузативной ситуации в пермисивных и прохибитивных конструкциях. Исследование базируется на примерах использования глаголов английского (*to let / to prohibit*) и украинского (*дозволяти / забороняти*) языков, которые в речи функционируют как каузативные глаголы-связки, формируя каузативную ситуацию. Эмпирический корпус исследования составляют 200 каузативных конструкций в английском языке и 200 – в украинском, полученные из корпусов анализируемых языков. Среди прочего, в статье определяется статус пермисивных и прохибитивных конструкций в системе теории каузативности и их соотношение с императивом; также определено, что анализируемые конструкции формируют привативную опозицию, которая базируется на семі отрицания. Обнаружено, что все объекты пермисивных и прохибитивных конструкций входят в концептосферу каузатора и могут быть представлены лицом-говорящим, другими лицами / группой лиц, неодушевленными объектами (конкретными и абстрактными), животными, растениями.

Ключевые слова: семантика, синтаксис, каузативная конструкция, пермисивная / прохибитивная конструкция.

1. Вступні зауваження

Починаючи з фундаментальної роботи Л. Теньєра (Tesnière 2015), різноманітні питання семантичного синтаксису є одним із найбільш досліджуваних напрямків

Залужна О.О. Семантика об'єкта каузативної ситуації в пермісивних та прохібітивних конструкціях в англійській та українській мовах (на матеріалі дієслів *to let / to prohibit* та *дозволяти / забороняти*)

сучасних лінгвістичних розвідок (Файфер 2012: 104). У свою чергу семантичний аналіз синтаксичної конструкції є найбільш продуктивним за умови застосування вербоцентричної моделі Л. Теньєра, згідно з якою, «ядерне» дієслово потенційно містить у своїй семантиці типові речення (Tesnière 2015).

Серед численних досліджень дієслівної семантики особливе місце посідає вивчення каузативного дієслова у цілому (Залужна 2014; Ступак 2011) та каузативних конструкцій (далі КК) зокрема (Недялков 1969а). Не зважаючи на значну кількість робіт за темою, залишається широке коло питань, які до тепер потребують більш детального вивчення. Так, зокрема до складу КК традиційно включають конструкції, в яких присутні спеціалізовані каузативні зв'язки, які у свою чергу сполучаються із будь-яким іншим каузативним або некаузативним дієсловом, утворюють каузативну конструкцію, наприклад, англ. *make + INF*, нім. *lassen + INF*, фр. *faire + INF*. Наприклад, англ. *John made Mary go away* 'Джон примусив Мері піти геть'. Втім переважна більшість лінгвістичних розвідок обирає об'єктом дослідження фактивні КК (які є більш поширеними у мові та мовленні), залишаючи поза увагою пермісивні та полярні їм за значенням прохібітивні конструкції.

На противагу до браку робіт за темою, виконаних в рамках теорії каузативності, пермісивні та прохібітивні конструкції та смисли, які вони виражають, привертають більшу увагу в межах теорії спонукальності (Шатілова 2011: 169–170). При чому переважна більшість робіт присвячена пермісивним конструкціям, в той час як прохібітивні конструкції досі не ставали об'єктом окремого дослідження.

Крім того, привертає увагу відсутність лінгвістичних доробок, які обирають предметом дослідження не формальну синтаксичну структуру пермісивних та прохібітивних КК, а концентруються на семантиці компонентів каузативної ситуації (далі КС).

Отже, **актуальність** пропонованої лінгвістичної розвідки обумовлена передусім неослабною цікавістю до вивчення мовних одиниць на засадах семантичного синтаксису та браком ґрунтовних досліджень КК в англійській та українській мовах, в яких пермісивні та прохібітивні конструкції розглядаються в рамках теорії каузативності.

Об'єктом дослідження є пермісивні та прохібітивні КК в англійській та українській мовах. **Предметом** виступає семантика об'єкта каузації в пермісивних та прохібітивних КК англійської та української мов. **Мета** роботи полягає у проведенні семантичного аналізу об'єкта каузації в пермісивних та прохібітивних КК англійської

та української мов та визначенні їхніх спільних і відмінних ознак. Матеріал дослідження складається з 400 КК (200 КК в англійській мові (100 КК із дієсловом *to let* та 100 КК із дієсловом *to prohibit*) та 200 КК – в українській (100 КК із дієсловом *дозволяти* та 100 КК із дієсловом *забороняти*)), обраних методом суцільної вибірки з корпусів обох мов (в англійській мові матеріал дослідження було одібрано з British National Corpus та Corpus of Contemporary American English, в українській – з Бібліотеки української літератури та Корпусу української мови).

2. Методика дослідження

Об'єктом дослідження були обрані каузативні конструкції із найбільш частотнуживаними у мовленні дієсловами англійської та української мови, які виражають пермісивну та прохібітивну каузативну ситуацію, а саме *to let / to prohibit* в англійській мові та *дозволяти / забороняти* в українській. Пропонована лінгвістична розвідка наразі аналізує не самі дієслова, а синтаксичні конструкції, які вони утворюють у мовленні. Наприклад:

(1) англ. *My boss let me leave early* (OED) ‘Мій керівник дозволив мені залишити [роботу] рано’.

(2) англ. *Thus, the Hague rules prohibited the bombardment of undefended towns and villages* (BNC) ‘Таким чином Гаазькі правила заборонили бомбардування незахищених містечок та сел’.

(3) укр. *Пройти до нього в палату дозволяли тільки комусь одному з його товаришів* (СУМ).

(4) укр. *Особливо забороняла [мати] йому появлятися на майдані смерком* (СУМ).

Слід зазначити, що коло дієслів (та відповідно конструкцій, які вони формують) в обох мовах не обмежується зазначеними дієсловами – їхня кількість значно більша. Прикладами інших каузативних дієслів із пермісивною семантикою можуть бути англ. *to allow, to permit*, укр. *допускати, санкціонувати*; прикладами прохібітивних – англ. *to ban, to bar*, укр. *боронити*.

Критерієм добору саме цих дієслів для аналізу прохібітивних та пермісивних конструкцій в англійській та українській мовах стала відсутність обмежень їхнього уживання за стилем мовлення, сферою уживання, широта сполучуваності з об'єктами каузації тощо та частотність уживання у мовленні, про що свідчать статистичні данні отримані з корпусів обох досліджуваних мов.

На другому етапі дослідження з корпусів англійської та української мов методом суцільної вибірки було одібрано конструкції із вищезазначеними дієсловами. На особливу увагу заслуговує той факт, що англ. *to let* крім власне пермісивного значення як, наприклад, у реченні (1) частково втрачає каузативну семантику та, проходячи процес граматикалізації конструкції, перетворюється на власне імперативну конструкцію (Shibatani 2002: 1103–105) як, наприклад, у наступному реченні:

(5) англ. *Let's have a drink!* (OED) 'Нумо вип'ємо!'

Втім обидва використання дієслова пов'язані генетично та на глибинному рівні мають подібну семантику, тому у даному дослідженні розглядаються як різні лексико-семантичні варіанти того й самого дієслова.

У подальшому було проведено аналіз об'єкта КС, який представлений у корпусі дослідження, та проведено його семантичну класифікацію в обох мовах дослідження. Отримані данні було систематизовано, упорядковано та описано з акцентом на можливу лакуарність.

3. Теоретичні засади дослідження

Базовим для пропонованого дослідження є термін «ситуація», застосування якого в лінгвістиці започатковує Л. Теньєр на позначення дії та її учасників у висловленні (Tesnière 2015). В. Г. Гак вважає, що ситуація буття є первинною і передусь будь-яким іншим, бо існування (або неіснування) предмета / поняття є необхідною умовою для його аналізу (Гак 2000: 688–689).

Каузативність є лінгвістичною категорією, яка властива дієсловам і відображає причинно-наслідковий зв'язок між подіями, фактами, станами (Залужна 2014: 12). Л. І. Куліков (Kulikov 2001), Дж. Ю. Сонг (Song 1996) та ін. вважають, що треба розрізняти синтаксичний каузатив та конструкції, які включають причинно-наслідкові зв'язки, але утворюються без дієслів-зв'язок, наприклад: *It started raining so we went home* 'Розпочався дощ, тому ми пішли додому'.

На думку М. Шибатані, каузативна ситуація має відповідати двом умовам:

1) каузувальна подія та подія, яка каузується, розподілені в часі таким чином, що подія, яка каузується, може відбуватися тільки після каузувальної події;

2) каузувальна подія та подія, яка каузується, є взаємозалежними, а існування тієї події, що каузується, можливе тільки за умови реалізації каузувальної події. Якщо каузувальна подія не відбулася, подія, яка каузується, також не відбувається (Shibatani 1976: 35).

А. Ю. Бессалов стверджує, що відношення каузації є невід'ємною частиною об'єктивної дійсності. Також вони знаходять свою реалізацію на багатьох рівнях системи мови: від морфологічного рівня до рівня тексту (Бессалов 2010). За планом вираження виділяють морфологічний, синтаксичний та лексичний каузатив (Дадуева 2011, Неद्याлков 1969б).

Одиниці, що розглядаються у цьому дослідженні, репрезентують два плана вираження категорії каузативності: лексичний (власне самі дієслова) та синтаксичний каузатив (конструкції, до яких ці дієслова входять).

Специфіка даної лінгвістичної розвідки полягає у тому, що проводиться аналіз не синтаксичної конструкції у цілому та / або її компонентів з точки зору їх функцій, а тільки семантики об'єкта пермісивної та прохібітивної ситуації.

Перш за все, доцільним виявляється визначитися щодо логіко-семантичного співвідношення між пермісивними та прохібітивними конструкціями. Наслідуючи ідеї та методи структурної лінгвістики, формулу тлумачення (далі ФТ) пермісивної КК можна представити наступним чином: «Х дією V₁ каузує Y виконувати дію V₂»; прохібітивної – «Х дією V₁ каузує Y не виконувати дію V₂». У наведених ФТ семантичні ролі розподіляються наступним чином: Х – каузатор КС, Y – об'єкт КС, дія V₁ представлена дієсловами *to let / to prohibit* та *дозволяти / забороняти*, дія V₂ будь-яким іншим дієсловом. Наприклад:

(6) англ. *John (X) let (V₁) Mary (Y) go (V₂)* 'Джон дозволив Мері піти'.

(7) укр. *Гриць (X) заборонив (V₁) Марічці (Y) співати (V₂)*.

Привертає увагу, що за своєю ФТ одиниці дослідження демонструють подібність семантики за винятком одного компонента їхньої семантичної структури – семи заперечення. Крім того, пермісивні та прохібітивні каузативні дієслова демонструють подібність синтаксичної структури КС як на формально-синтаксичному, так і на рівні глибинної семантики. Пор.

(8) англ. *He let his daughter sleep longer :: He prohibited his daughter to sleep longer.*

(9) укр. *Він дозволив своїй донці спати довше :: Він заборонив своїй донці спати довше.*

Таким чином, пермісивні та прохібітивні конструкції формують привативну опозицію, яка ґрунтується на відсутності / присутності семи заперечення, яка міститься у випадку досліджуваних дієслів у глибинній семантичній структурі лексем.

4. Семантика об'єкта в пермісивних та прохібітивних конструкціях англійської та української мов

Аналіз семантики об'єкта КС в емпіричному корпусі пермісивних і прохібітивних КК демонструє, що всі об'єкти каузативності у тій чи іншій мірі входять до концептосфери каузатора (адже є частиною об'єктивної реальності мовця-особи), що повністю корелюється із сучасною лінгвістичною тенденцією вивчати мовні явища на засадах антропоцентричного підходу.

Об'єктом пермісивних і прохібітивних КК перш за все виступає сам каузатор дії, тобто в цих конструкціях суб'єкт (X) та об'єкт (Y) співпадають, формуючи автокаузативну ситуацію. Наприклад:

(10) англ. *He let himself think about the meeting* (BNC) 'Він дозволив собі думати про зустріч'.

(11) англ. *They are prohibited from revealing details of the contract* (BNC) 'Їм заборонено оприлюднювати деталі контракту'.

(12) укр. ... *але він тільки дозволив собі жарт ...* (КУМ).

(13) укр. *Я заборонив собі дивитися на речі по-іншому* (КУМ).

Привертає увагу, що у більшості випадків (див. приклади (10), (12) і (13)) використовуються рефлексивні займенники (як в англійській, так і в українській мовах) для конкретизації напрямку каузативності.

Найбільш продуктивним у мовленні є використання англійських імперативних конструкцій з *Let me...* та *Let us...* (= *Let's...*), що пояснюється високим ступенем їхньої граматикизації.

Об'єктом пермісивних та прохібітивних КК в обох мовах дослідження також можуть виступати інші особи (або група осіб) не тотожні каузатору, які розглядаються як такі, що входять до концептосфери особи-мовця.

(14) англ. *He let me speak out* (BNC) 'Він дозволив мені заговорити'.

(15) англ. *They prohibited us to come in* (BNC) 'Вони заборонили нам заходити'.

(16) укр. *Навесні мати дозволила йому пересадити нарцис із-під хати на город* (БУЛ).

(17) укр. *Та ця кіноопея не сподобалась Сталіну. Він її заборонив друкувати.* (БУЛ).

Слід зазначити, що у даному випадку, коли суб'єкт та об'єкт каузативності не співпадають, конкретизація семантики Y у реченні є обов'язковою. На особливу увагу

заслуговує різниця між мовами дослідження, яка полягає у тому, що актуалізація *Y* в англійських конструкціях є облігаторною, навіть за умови вказівки на об'єкт каузації у попередньому контексті. В той час як в українській мові попереднього або подальшого контексту може бути цілком достатньо для визначення семантики *Y*. Наприклад:

(18) укр. *Не можна, — похмуро сказав вартовий. — Чому? — спитав я. — Тому що заборонено. — Чому заборонено? — Тому що заборонено. Розумієш, пацієнтам виходити заборонено.*

Незначну частину емпіричного корпусу (менше 5%) складають приклади уживання досліджуваних дієслів, де об'єктами пермісивної та прохібітивної каузації виступають тварини або рослини. Наприклад:

(19) англ. *It is a good idea to let the dog remain with you (BNC)* 'Гарна ідея дозволити собаці залишитися з собою'.

(20) укр. *Заборонити дереву рости, ширяти вольній птиці у блакиті, живій ріці між берегів плисти, ходити сонцю по своїй орбіті?* (БУЛ)

Невеликою продуктивністю (менше 3%) також характеризуються конструкції, де об'єктом пермісивних та прохібітивних КК є неживі об'єкти навколишнього середовища.

(21) англ. *Don't shake the tree: let the wind do the work (BNC)* 'Не труси дерево: дозволь вітру зробити всю роботу'.

(22) укр. *Заборонить дощеві поливать гінке стебло, щоб не зросло колосся ... ?* (БУЛ)

Найменшою продуктивністю (менше 1% в обох мовах дослідження) характеризуються пермісивні та прохібітивні КК, в яких *Y* – це абстрактна сутність. Наприклад:

(23) англ. *... which would be devastated if you let your feelings get out of hand (BNC)* '... що було б катастрофічним, якби ви дозволили своїм почуттям вийти з-під контролю'.

(24) англ. *Clauses in the contracts prohibit freedom of expression (BNC)* 'Пункти контракту забороняють свободу самовираження'.

(25) укр. *Хіба ми маємо дозволяти чорному відчаю приховати від нас яскравіше світло ... ?* (БУЛ)

(26) укр. *Ясна річ, кіноповість не сподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки...* (БУЛ)

5. Висновки

5.1. Пермісивна та прохібітивна КК представляють собою окремий випадок каузативної конструкції та генетично пов'язані, але не є тотожними імперативним конструкціям в обох мовах дослідження; у КК одиниці дослідження в обох мовах функціонують як каузативні дієслова-зв'язки; пермісивна та прохібітивна КК формують привативну опозицію, яка ґрунтується на семі заперечення.

5.2. Аналіз емпіричної бази дослідження демонструє, що найбільш продуктивними в англійській мові є автокаузативні конструкції (для КК із дієсловом *to let*), що пояснюється великим ступенем граматиалізації зазначеної конструкції. У свою чергу для англійських прохібітивних конструкцій з *to prohibit* та українських пермісивних (*дозволяти*) та прохібітивних (*забороняти*) конструкцій найбільш частотними є використання одиниць дослідження з об'єктом особою / групою осіб, які не є тотожними каузатору.

Об'єктами пермісивних та прохібітивних КК також можуть виступати тварина / рослина, об'єкти навколишнього середовища, абстрактні сутності, які проте не характеризуються високою продуктивністю.

5.3. Перспектива подальшого дослідження полягає у розширенні англійської та української емпіричних баз для отримання більш достовірних статистичних даних та в укладанні баз на матеріалі інших мов світу для побудови типології пермісивних та прохібітивних КК.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бессалов А. Ю. Каузативные глаголы как средство выражения причинно-следственных отношений в английском и французском языках / А. Ю. Бессалов // Московский государственный областной университет, Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика». – 2010. – №6. – С. 85–90.
2. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : учеб. для студентов вузов / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 831 с.
3. Дадуева Е. А. Общая характеристика каузативных глаголов // Вестник СибГУТИ. – 2011. – № 2. – С. 76–81.
4. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дис. на здобуття ст. канд. філол. наук : 10.02.17 / О. О. Залужна. – Донецьк, 2014. – 283 с.
5. Недялков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969а. – С. 5–19.
6. Недялков В. П. Типология морфологического и лексического каузативов / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969б. – С. 20–50.
7. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах : монографія / І. В. Ступак. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 470 с.

8. *Файфер Н. В.* Основні напрями дослідження синтаксису / Н. В. Файфер // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія «Філологія, педагогіка, психологія». – 2012. – Вип. 25. – С. 101–105.

9. *Шатілова О. С.* Проблема створення класифікації спонукальних конструкцій в українській мові (на матеріалі публіцистичних текстів початку ХХІ століття) / О. С. Шатілова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2011. – № 11. – Вип. 17. – Т. 1. – С. 166–171.

10. *Kulikov L.* Causatives / L. Kulikov // *Language Typology and Language Universals* [M. Haspelmath, E. König, O. Wulf etc. (eds.)]. – 2001. – Vol. 1. – P. 886–898.

11. *Shibatani M.* Causativization / M. Shibatani // *Syntax and Semantics* / [M. Shibatani (ed.)]. – N. Y., San Francisco, London : Academic Press, 1976. – Vol. 5. – P. 239–294.

12. *Shibatani M.* The Causative Continuum / M. Shibatani, P. Pardeshi // *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation* / [M. Shibatani (ed.)]. – Amsterdam : John Benjamins, 2002. – P. 85–126.

13. *Song J. J.* Causatives and Causation: A Universal Typological Perspective / J. J. Song. – London : Longman, 1996. – 295 p.

14. *Tesnière L.* Elements of Structural Syntax / L. Tesnière. – John Benjamins B.V., 2015. – 698 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

15. *Словник української мови.* Академічний тлумачний словник (1970–1980) (СУМ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>

16. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* (NWDT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <https://www.merriam-webster.com/>

17. *The Oxford English Dictionary* (OED) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. *Бібліотека української літератури* (БУЛ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/>

19. *Корпус української мови* (КУМ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>

20. *British National Corpus* (BNC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>

21. *Corpus of Contemporary American English* (CCAЕ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.americancorpus.org/>